

BEHCETÜ'L-HADÂ'İK'İN DİLİ ÜZERİNE

MUSTAFA CANPOLAT

GİRİŞ

Bugün Selçuklu Türklerinden kalma tarihleri bilinen en eski eserler XIII. yüzyılın ikinci yarısına çıkmaktadır. XI. yüzyıldan başlayarak Horasan, Mâveraünnehir ve Anadolu'da geniş bir egemenlik kurmuş olan Oğuz Türklerinin yazılı bir edebiyatları olmadığı son zamanlara kadar yaygın bir kanı idi. Ancak son yıllarda karışık dil özellikleri gösteren birtakım metinler bulunması, üstelik Anadolu bölgesinde eserler veren birtakım yazarların da bu karışık dili kullandıklarının anlaşılması, bu kanıyı oldukça sarsmıştır.

XI. yüzyıla XIII. yüzyıl arasında Türk dili ve edebiyatının gelişmesindeki karanlık dönem şüphesiz yalnız Selçuklularda ve Anadolu'da görülmemektedir. Aynı durum Harezmi'de ve doğu Türkçesinde de vardır. XI. yüzyıla kadar yüksek bir edebiyat ve kültür dili meydana getirmiş olan Türklük dünyasının, birdenbire gerilediği düşünülemez. Üstelik İslâm uygarlığı dairesine girilmiş olan bu devirde İslâm dinini yaymak, İslâmiyetin ilkelerini öğretmek için pek çok eser yazılmış olması beklenir. Halbuki bu devirde büyük bir boşluk ve karanlıkla karşılaşırız.

Bu durumu, Türklerin İslâm uygarlığı ile birlikte Arap ve Fars dillerinin etkilerine girmiş olmalarıyla açıklamak doğru olamaz. XIII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da yaratılan düşünüş ve sanat eserlerine bakılacak olursa, başlangıçta oldukça sade bir Türkçe kullanılırken, özellikle XV. yüzyıldan sonra klasik Osmanlıca'nın kurulduğunu ve dilimize daha çok sayıda yabancı sözcüklerin girmeğe başladığını görürüz.

Anadolu'ya gelen Türklerin bir yazı dili olmadığı şeklinde ileri sürülen görüşler de doğru olamaz. Selçuklu hükümdarlarının ya da ilk Osmanlı sultanlarının okuma yazma bilmemeleleriyle bunu açıklamaya çalışmak gülünç bir iddia olmaktan ileri gidemez. Bir ülkenin en bilge, en kültürlü insanının devlet başkanı olduğunu düşünmek, "o bilmediğine göre başkaları elbette bilemezler" şeklinde bir yargıya varmak gerçekten uzak bir varsayım olur.

Bu karanlık devrin sebebini Moğol istilâsında aramak en akla uygun ihtimaldir. XIII. yüzyıldan önce yazılmış ve bugüne kadar gelmiş olan pek az eserin de istinsahlarının XIV. yüzyıla ve daha sonrasına ait olduğu göz önüne alınırsa durum daha da açık olarak görülür. Çevrelerine dehşet salmak için her gittikleri yeri yakıp yıkan Moğol orduları, şüphesiz Müslüman ülkelerdeki kitaphıkları da tahrip etmişlerdir. Gerçekte, Orhun yazıtlarından, Uygurca metinlerden, Karahanlı Türkçesine kadar gelişmesini metinlerle izlediğimiz Türk yazı dilinin bu devirde de normal gelişme seyrine devam ettiği muhakkaktır. Ancak Kâşgarlı'dan beri etnik yapısını ve lehçe özelliklerini bildiğimiz çeşitli Türk boylarının geniş bir coğrafî alana yayılması ile yavaş yavaş ortak kültür dili ile olan bağların zayıflayacağı ve lehçelere dayanan dil özelliklerinin yazı diline geçmeğe başlayacağı doğaldır. Dolayısıyla bütün yerli lehçe özellikleri bir anda ve bir çırpıda yazı diline girmemiş, ortak kültür dili ile yerli lehçe özellikleri arasında uzun bir çarpışma olmuş, bu arada bir yandan eski yazı dilinin, bir yandan da yavaş yavaş bir yazı dili haline gelmeğe başlayan yerli lehçenin özelliklerini taşıyan eserler yazılmıştır.

Reşid Rahmeti Arat, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair"¹ başlıklı makalesinde, bu konunun tartışmasına girmeden henüz ele geçmeyen birtakım metinler bulunacağını kabul etmekte ve bu metinler üzerine şu dikkate değer görüşü ileri sürmektedir:

Bu metinlerin inkışaf bakımından, XI. ve XIII. asırlarda bu şivede görülen dil hususiyetleri arasında bulunması icap eder. Bu hususiyetler XIII. asırdan geriye doğru gittikçe azalacak ve XI. asırdan bu yana geldikçe de artacaktır. Bu eski Anadolu metinlerinin bugün bizim hususiyetlerine alışmış olduğumuz dilden farklı olacağı tabiidir. Hatta o derece farklı ki bugünkü nesil bunu kendi şivesi mahsulünden saymadığı gibi, bundan birkaç asır önceki nesiller de bunları beğenmeyerek, bu metinlerin bir kısmını olurlarına bırakmışlar ve bir kısmını da kendi devirlerinin hususiyetlerine uydurarak, yeniden kaleme almışlardır. Bu hususta Manisa Kütüphanesi'nde 6886 numarada kayıtlı, 863 (1458) yılında istinsah edilmiş olan Akâid-i İslâm adlı eserin mukaddimesindeki şu kayıt, meseleyi aydınlatması bakımından, dikkate değer (var.1b, 10-2a 4):

"... Bu zayıf ve günahlu kul kim Muhammed b. Baydur gördüm kim mukaddimler ulusu imâm-zâhid Ebû Nasr b. Zâhir b. Muhammed es-Serahsî,

¹ Reşid Rahmeti Arat: Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair, V. Tarih Kongresi (Kongreye sunulan tebliğler), Ankara 1960, s. 225-232.

rahmetullahi aleyhi, bir kitab cemeylemiş kim her bir sözi bin can değer ; amma gördüm kim terkiib muhallel ve muhabbat olğa bolğa ibâretince yazmışlar. Diledim kim bu lâtif ve şerif nüshanın lütfi ve şerefi dahi artuk ola ; ol sakim ibâretten sarih ve fasih ve rûşen türkçeye döndürdüm.”

Türk Dilinin ve bilhassa Anadolu yazı dilinin tarihî inkişâfına bir geçiş merhalesi teşkil eden bu eski metinler, dil husûsiyetleri bakımından, bu “karışık” devreye âit bulunmaktadır. Dilin bir taraftan teşekkül ve inkişafını, diğer taraftan bunun eski umûmi yazı dili ile olan ilgisini daha yakından tâyin ve tespit etmek için, bu karışık devir yahut Muhammed b. Baydur’un ifadesi ile, “olğa bolğa” devri metinlerinin dikkatle taranması ve araştırılması lâzımdır.

Reşid Rahmeti Arat’ın yukarıda sözünü ettiği “olğa-bolğa” deyimi, yalnız bu eserde kullanılmış değildir. Sedit Yüksel’in yayınladığı XV. yüzyıl metinlerinden *Işk-nâme*’nin ² 406. beyti şöyledir:

Tatar dilince algayidi bolğay
Ya Kıırım halkı yazdı ya ho Hıtây

Yine Türk Dil Kurumu Kitaplığında bulunan ve Mehmed ibn Bâlî’nin *Kitâb-ı Güzide* adlı eseri olarak kayıtlı olan 1194/1780 istinsah tarihli ve R.R. Arat’ın sözünü ettiği Akaid-i İslâm’ın başka bir nüshası olması muhtemel olan başka bir yazmada da varak 1_b’de şu sözler bulunmaktadır: “Bundan sonra bu za’if ve mücrim Muhammed hâk-i pâydur kim mukaddimler ulusu İmâm Zâhid Ebû Naşrî bin Muhammed Serahsi, rahmetu’llâhi (‘aleyhi) bir kitâb taşnif eylemiş kim her bir sözine cân deger. *Olğay bolğa* ibâretince yazılmış. Diledim kim bu laţif ve şerif nüshanun lütfi ve şerefi dahi artuk ola diyü ol sakım ibâretten fasih ve rûşen Türkiye döndürem, fâ’ideler fevt olmaya, bu kitâbı ta’bir ve taşnif eyleyen du’âdan unutulmaya kim anuñ mütalâ’asından hidâyet ve kerâmet bulalar inşâallâhu ta’âlâ.”

Şüphesiz bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Demek oluyor ki Anadolu’da bulunan ve “olğa-bolğa” diliyle yazılan bu metinler, daha sonraki yüzyıllarda Türk yazarlarınca yadırganmış ve bunların birçoğu “fasih ve rûşen Türkiye döndürülmüş”tür.

XI. ve XII. yüzyıllarda İran’da ve Anadolu’da yaşayan Oğuz Türkleri, kendi lehçelerine dayanan bir yazı dili kuramamış olsalar bile, daha önce XI. yüzyılda *Kitadğu Bilig*, *Divânü Lûgâti’t-Türk* gibi edebiyat ve bilim eser-

² Sedit Yüksel: *Işk-nâme* (Mehmed) (İnceleme-metin), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları: 150, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü: 5, Ankara 1965.

leri meydana getiren ve Uygurcanın mirasçısı olan Orta Asya Türkçesi ile münasebette idiler. XII. yüzyılda yaşamış olan Hoca Ahmed Yesevî'nin XIII. ve XIV. yüzyıllarda yaşamış olan Anadolu şairleri üzerinde büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Demek ki Ahmed Yesevî de yaşadığı çağda Anadolu Türklerince tanınmakta idi. Sadettin Buluç, Behcetü'l-ḥadā'ik'taki manzumelerin de Divān-ı Hikmet'teki sofiyane manzumeleri andırmakta olduğunu söylemektedir.³ Eserdeki manzumelerle Divān-ı Hikmet arasında yaptığımız karşılaştırmada ortak bir parçaya rastlayamadık. Ancak, gerçekten kuvvetli bir etkinin bulunduğu da yadsınmaz.

Muharrem Ergin, Edebiyat Fakültesi çalışmalarını tanıttığı bir yazısında⁴ Arat'ın genel olarak ileri sürdüğü, eser ismi vermekten kaçındığı yukarıdaki görüşünü Behcetü'l-ḥadā'ik'a uygulamakta ve şunları söylemektedir: "Bu araştırmalar neticesinde Türk dil ve edebiyatının önemli birçok eserleri tesbit edilmiş, Türkoloji sahasında büyük keşifler yapılmıştır. Bu keşiflerin başında Bursa'da Sadettin Buluç tarafından bulunan Behcetü'l-ḥadā'ik ile tarafımızdan bulunan Şerhü'l-menār gelir (bkz. Muharrem Ergin, Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar Arasında, İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, s. 1-2, İstanbul, 1950). Eski Türkçeyi batı Türkçesine bağlayan, batı Türkçesinin XIII. asırdan önceki durumunu, başlangıcını içine alan aşağı yukarı bir iki asırlık çok önemli devre, metinleri ele geçmediği için Türk dilinin başlıca karanlık devresi olarak kalmıştır. Bu devrenin ilk metinleri olarak ele geçen bu iki eser işlendikten sonra bu karanlık devreyi geniş ölçüde aydınlatacaktır. Onun için bu iki eserin ortaya çıkmasına türkolojide son zamanların en büyük keşfi, belki de Divānü Lûgāt-it-Türk'ten sonraki en önemli keşif olarak bakmak yanlış olmaz."

Muharrem Ergin'den sonra Behcetü'l-ḥadā'ik üzerinde hazırlamış olduğumuz fakülte bitirme tezini kontrol etmiş olan ve Şerhü'l-menār'ın dili hakkında bir makale⁵ yazan hocam Mecdut Mansuroğlu da Anadolu'da hem eski Türk dilinin devamı sayılabilecek ve hem de güney-batı Türkçesi dil ve yazılış özelliklerini taşıyan eserler arasında şunları saymaktadır: 1) Kıssa-i Yūsuf (C. Brockelmann: 'Alî's Qıssa'i Jūsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur, Berlin 1917), 2) Behcetü'l-Ḥadā'ik, 3) Celâleddin Rûmî'nin bir takım Türkçe manzumeleri (Mecdut Mansuroğlu: Calaladdin Rumi's türkische Verse, Ural-Altäische Jahrbücher XXIV/3-4, 1952, s. 106-115 ve Mevlâna

3 Sadettin Buluç: Eski Bir Türk Dili Yadıgânı..., TDED VI, s. 119.

4 Muharrem Ergin: Türkoloji Çalışmaları I, TDED IX, s. 137.

5 Mecdut Mansuroğlu: Şerhü'l-menār'ın Dili Hakkında, V. Türk Tarih Kongresi (Kongreye sunulan tebliğler), Ankara 1960, s. 367-374.

Celâleddin Rûmî'de Türkçe Beyit ve İbareler, TDAY 1954 s. 207-220) 4) Şey-yad Hamza'nın bir manzumesi (Mecdut Mansuroğlu: Türk Dili Belleten III., 1946, s. 16-29).

Mecdut Mansuroğlu, bu yazısının devamında şunları söylemektedir: "Bu durum karşısında şöyle bir hükme varmak yerinde sayılabilir. Daha Kâşgarlı Mahmud zamanında asıl Türkçe, yani umumî Türk yazı dili yanında meydana geldiğini öğrendiğimiz Oğuzca her ne kadar eski Anadolu yazı dilinin esasını teşkil ediyor idi ise de Anadolu'da eski Türk yazı dili geleneği daha uzun zaman devam etmiş olmalı. Bunun neticesi olarak, hiç değilse XV. yüzyıla kadar, Anadolu Türkçesi yadigârlarında az veya çok bir nisbette eski Türk yazı dili izleri vardır. Mesele bu açıdan görülünce, Çağatay edebiyatının Anadolu ve çevresinde bilhassa Nevaî ile tanındığı görüşü yerine, bu bölgenin o zamana kadar yabancı olmadığı bir lehçe ile yazan Türk edebiyatının en büyük simasını kolayca kabul ettiği şeklinde anlamak her halde gerçeğe daha yakın düşse gerekir."

Behcetü'l-ĥadâ'ik'ı bulan ve çeşitli yazılarıyla bilim dünyasına tanıtan Sadettin Buluç ise, işin tartışmasına girmeden Behcetü'l-ĥadâ'ik'ı bir eski Anadolu metni olarak kabul etmektedir.

Görülüyor ki Behcetü'l-ĥadâ'ik ve onunla bir arada değerlendirilmesi gereken ve dil özellikleri bakımından aralarında bir benzerlik görülen eserler üzerine çeşitli vesilelerle görüşlerini açıklayan bilim adamlarından çoğu, bu eserlerin birer eski Anadolu metni olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu görüşün bayraktarlığını yapan ise 'Alî'nin Kıssa-i Yûsuf'unu inceleyen Brockelmann'dır. Ancak Brockelmann'ın bu görüşü zamanında birçok dilcilerce tenkid edilmişti. Bunlar arasında Fuad Köprülü, eserdeki Anadolu özelliklerini kabul etmekle birlikte onu Çağatay edebiyatı verilerinden saymıştır.⁶ Yine bu eserin Gotha yazması üzerinde yaptığı bir araştırmaya dayanarak "şivece cenup Türkçesinin Azerî şivesine meyleden "Dede Korkut" karakterinde olduğunu" söyleyen Ahmet Caferoğlu hocamız ise, eserin öteki nüshalarını da göz önüne alarak, Houtsma'nın ileri sürdüğü "eserin Selçuklu Anadolu'sundan neşet ettiğine ihtimal verilemeyeceği" kanısına katılmakta ve bu eserin "müşterek Orta Asya Türkçesinin en karışık şivelisi" olduğunu belirterek "Harezm sahasının daha çok Oğuzlarla meskûn bir yerinde" yazılmış olacağı ihtimalini ileri sürmektedir.⁷

6 Fuad Köprülü: Çağatay, *İslâm Ansiklopedisi*, cüz: 24, 1945, s. 284.

7 Ahmet Caferoğlu: *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No: 1072, İstanbul 1964, s. 140-146.

Bu eserlerden hiç birisinin orijinal nüshasının bulunmaması, yazıldıkları yer ve bölge üzerine hiç birisinde açık bir kayıt bulunmaması bu konuda kesin bir yargıya varılmasını güçleştirmektedir. Şurası muhakkaktır ki, yazılı metinlerden elde edilen dil malzemesi bir bölgenin canlı ağız özelliklerini vermekten uzaktır. Yazı dili, zamanla halk dilinde yerleşmiş olan öğelere de yer veren, kendi gelişme koşulları içinde biçimlenen, fakat daima kendisinden önceki yazı diline bağlı olan apayrı bir dildir. Bu bakımdan, bu metinlerdeki dili, bir konuşma dilini, bir ağız inceler gibi ele almak ve her şeyi bölge özellikleriyle açıklamak yanlış bir tutum olur. Bunun içindir ki, daha XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından dil özellikleri saptanırken çekim ve yapım eklerinin başındaki -ğ-/-g- seslerinin düşmüş olduğu belirtilen Oğuz lehçesiyle yazılmış bir eserde XIII. yüzyılda bu seslerin bulunabilmesi doğrudan doğruya yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkın bir sonucudur. Yazı dili bazı hal-erde, konuşma dilinden tamamıyla uzaklaşarak yapma bir dil olabilmektedir. Nitekim Orta Osmanlıcada da gerek şiir gerekse nesir dili, konuşma dilinden tamamıyla uzaklaşarak yapma bir yazı dili haline gelmiştir.

Coğrafi dağılımın bir sonucu olarak ağızlara dayanan bir lehçenin yazı dili haline gelmeğe başladığı bir devirde ise, bütün lehçe özelliklerinin birdenbire yazı diline geçmesi düşünülemez. Nitekim bu durumu Kıpçak bölgesinde yazılmış eserlerde de görebilmekteyiz. Abdülkadir İnan, Altınordu ve Mısır bölgesinde yazılmış olan birçok eserlerde eski Türkçe özelliklerinin de devam ettiğini saptamıştır.⁸ Durum, Harezmi bölgesinde meydana gelen eserler için de aynıdır.

Başka başka lehçeler konuşan urukların karışmasıyla dilde de bir karışıklık meydana gelmiş olması mümkünse de, bunun yazı diline geçerek genelleşmesi çok daha uzak bir ihtimaldir.

BEHCETÜ'L-HADÂ'İK'TAKİ ESKİ TÜRKÇE VE ESKİ OSMANLİCA ÖZELLİKLERİ

Eski Osmanlıcanın temelini teşkil eden Oğuzcanın daha XI. yüzyılda ken ayrı bir lehçe olarak geliştiğini biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud, öteki Türk lehçeleri arasında Oğuzcaya ayrı bir önem ve yer vermiştir. Sözlükteki 200'

⁸ Abdülkadir İnan: XIII-XV. Yüzyıllarda Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "halis Türkçe", TDAY 1953, s. 53-71.

Abdülkadir İnan: Karışık Lehçelerle Yazılan Türkçe Eserler (XV-XVI. yüzyıllar), Türk Dili V/53, 1956, s. 272-275.

den fazla sözcüğün Oğuzca olduğuna işaret ettiği gibi, eserin giriş bölümünde de Oğuzcanın ses ve yapı özellikleri üzerine oldukça geniş bilgi vermektedir. Kâşgarlı'nın Oğuzca için verdiği bilgilere dayanarak Behcetü'l-Hadā'ik'i inceleyecek olursak şu sonuçlara varırız:⁹

1. Söz başında m- > b- değişikliği bakımından eser, eski Türkçe yazı dilinin etkisindedir. m- > b- değişikliği olan sözcüklerde genellikle m- şekli baskındır. Ancak bunun yanında az sayıda da olsa b- ile başlayan örnekler vardır: beñ 228:21, bengü 279-15, beñiz 189:9... gibi.

2. t- > d- değişikliği metnimizde çok ileri bir durumdadır. Bugüne kadar t-'li şekillerini korumuş olan *türk* ve *tümen* sözcükleri dışında ince ünlü bulunduran bütün sözcüklerde t- > d- olmuştur. Kalın ünlü bulunduran sözcüklerde ise t- sesinin tonlulaşması çok ilerlemiştir. Genellikle bir sözcüğün her iki şekline de rastlanmaktadır.

3. -d- > -y- değişikliği Behcetü'l-hadā'ik'ta çok gelişmiştir. Yalnızca *izi* 77-10 sözcüğünde -d-/-z- değişikliği görülmektedir. Aynı sözcük bir yerde de *idi* 217-15 şeklinde noktasız olarak geçmektedir. Yine bir yerde geçen *bodak* "boya" 190:19 sözcüğünde de *d* değişmemiştir.

4. ğ/g sesinin çekim ve yapım eklerinin başında ve birden fazla heceli sözcüklerin sonunda düşmesi bakımından Behcetü'l-hadā'ik'ta Oğuzca özelliği baskındır. Ancak bu kuralın dışında kalan örnekler de oldukça büyük bir toplamı bulmaktadır.

5. -ğu/-gü eklerinin yerini -ası/-esi eklerinin alması bakımından Behcetü'l-hadā'ik Oğuzca özelliği taşımaktadır.

6. Kâşgarlı, genel Türkçedeki -ğuç/-güç ekinin yerini Oğuzcada -daç/-deç ekinin aldığını söylüyor. Metnimizde her iki ek de bulunmaktadır. Ancak Behcetü'l-hadā'ik'ta bu iki ekin farklı görevlerde kullanıldığı görülmektedir.

9 Bu yazımızda Behcetü'l-hadā'ik'tan söz ederken eserin eski dil özelliklerini en iyi olarak koruduğu Bursa nüshası esas alınmıştır. Eserin tamamıyla XV. yüzyıl Türkiye Türkçesine uydurulmuş birer kopyesi olan İstanbul, Ankara ve Marburg nüshaları dikkate alınmamıştır. Dr. Hanna Sohrweide'nin bulduğu Marburg nüshası üzerinde henüz bir araştırma yapılmamıştır. Hamburg'da bulunduğumuz sırada, Almanya'daki Türkçe yazmaların kataloğunun hazırlanması dolayısıyla Hamburg'a getirilmiş olan bu nüshayı Dr. Sohrweide'nin değerli yardımları ile incelemek imkânını bulduk. Eserin tıpkı Ankara ve İstanbul nüshaları gibi normalleştirilmiş bir dille yeniden kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Üstelik bu normalleştirme sırasında ölçülerinin bozulması yüzünden birçok manzum bölümlerin de atlandığı dikkati çekmektedir. Bu nüsha üzerinde çalışan Dr. Sohrweide'nin bir an önce eseri bilim dünyasına tanıtmasını beklemekteyiz.

Kâşgarlı'nın bu iki ekin birbirinin yerine kullanıldığını söylemesini de kuşkuyla karşılamak gerekeceğini sanıyoruz.

Bunlardan başka Kâşgarlı'nın Oğuzca özelliği olarak gösterdiği sözcük başında y- düşmesi, gerçekte genelleştirilemeyen birkaç örneğe dayanan bir özelliktir ve Behcetü'l-ḥadā'ik'ta da durum budur.

Yine Kâşgarlı'nın ileri sürdüğü y- > c- değişikliği ise Osmanlıcada hiç görülmediğinden ya bir yanlış sonuca ya da yazı diline geçmemiş olan bir ağız özelliği olarak kabul edilmelidir.

Ayrıca Kâşgarlı'da sözü edilmemekle birlikte eski Osmanlıca ile eski Türkçe ve doğu Türkçesinin karşılaştırılmalarından çıkan belli başlı farklar aşağıda gösterilmiştir:

1. İmlâ konusunda, Behcetü'l-ḥadā'ik, eski Türkçe ve onun devamı olan doğu Türkçesi metinlerinden tamamıyla ayrılmaktadır. Metnimizde Türkçe sözcüklerde ünlülerin hareke ile gösterilmesi temel kuraldır. Hatta -en, -in ve -ün sesleri için tenvin de kullanılmaktadır. Ünlüler için harf kullanıldığı yerler de bulunmakla birlikte bu azlıktadır.

2. *bol-/ol-* yardımcı fiilinin durumu bakımından, metnimizde *bol-* şekli baskındır. *ol-* şekline ise pek seyrek olarak rastlanmaktadır.

3. *b- > v-* değişikliği bakımından metnimizde *b-* şekli baskındır. Ancak bunların yanında az sayıda *v-'li* şekillere de rastlanmaktadır.

4. Eski Osmanlıcanın en belirgin özelliklerinden birisi de fiil çekiminde ve iyelik eklerinde kullanılan bağlayıcı ünlülerin yuvarlak olmasıdır. Behcetü'l-ḥadā'ik, bu bakımdan tam olarak eski Osmanlıca özellikleri taşımaktadır. Bağlayıcı ünlünün düz olarak kullanılmasına da örnekler bulunmakla birlikte çok azdır.

5. Behcetü'l-ḥadā'ik'ta, eski Osmanlıcada görüldüğü üzere *-up/-üp* zarf-fiil eki, *-uban/-üben* şeklinde genişletilebilmektedir.

6. Eski Osmanlıcada görülen ve genişletilmiş instrumentalis ekleri olan *+layın/+leyin* ve *+çılayın/+çileyin* Behcetü'l-ḥadā'ik'ta da geçmektedir.

7. Eski Osmanlıcada genelleşmiş olan *+rak/+rek* karşılaştırma eki metnimizde de çok sayıda geçmektedir.

8. Ünsüz ile biten bir sözcükten sonra *+nı/+ni* yükleme hali ve *+niñ/+niñ* ilgi hali ekinin kullanılmasına çok seyrek olarak rastlanmaktadır. Eski Osmanlıcada bulunmayan bu şekiller, Eski Türkçede de seyrek olarak geçmektedir ve sonradan doğu Türkçesinde genelleşmiştir.

9. Behcetü'l-hadā'ik'ta ayrılma hali eki +dan/+den şeklindedir. Bunun yanında az sayıda +dın/+din şekline de rastlanmaktadır.

10. Behcetü'l-hadā'ik, sözcük hazinesi bakımından eski Osmanlıca metinlerle büyük bir yakınlık göstermektedir. Eser üzerinde hazırladığımız doktora çalışmamızdaki "Dizin" bölümünde görüleceği üzere eski Türkçe ile açıklayamadığımız birçok sözcükler, Kıpçakça ve eski Osmanlıca sözlükleriyle açıklanmağa çalışılmıştır.

BEHCETÜ'L-HADĀ'İK'TA GÖRÜLEN BAŞKA TUTARSIZLIKLAR

Behcetü'l-hadā'ik'in dilinde görülen karışıklık yalnız Anadolu ve doğu Türkçesi özelliklerini bir arada bulundurmamakla kalmamaktadır. Metinde geçen birtakım sözcüklerin üç dört şekilde, yine isim cümlelerindeki bildirici eklerinin gerek imlâ, gerekse ses yapısı bakımından farklı şekillerde saptandığı görülmektedir. Örneğin:

dağı 9:14, dağı 55:11, dağı 139:7, tağı 10:17.

nese 11:5, nesene 227:9

kimer 287:1, kimerse 97:12, hiç kimersene 65:21, kimse 2:12

ʿaşık-men 241:20, men bir er-ven 41:11, ʿaşıkum 241:20, men bende-em 180:23.

âdem oğlanı-sen 270:13 sen emîr-señ 343:15, server-sin 170:22, kim-siñ 24:8.

ʿâbidler-vüz 139:19, yigregüz 145:3 ve fiil çekiminde kaçarsa-vus 194:10.

Yine -t- > -d- ve -z > -s değişimleri de eserde canlı olarak görülmektedir:

ağlada 309:15 aydayım 262:3.

dedemüs 150:18, binünüs 134:12, kurtıla-vus 137:7, ağlamas-sen 308:10.

anamuz 95:1, cevâbuñuz 77:18, doymaz-vus 170:15, biz degül-vüz 170:14.

Bu örnekler alabildiğine çoğaltılabilir. Behcetü'l-hadā'ik gibi dil bakımından kendi türü içinde yazılmış eserlerin belki de en sağlamı, en güzeli olan, gerçekten büyük bir dil ustasının elinden çıktığına şüphe olmayan, yer yer Dede Korkut'un o şiir dolu destan diline yaklaştığı görülen bir eserde bu gibi karışıklıkların bulunmasını yalnızca müstensihe bağlamak bizce yetersizdir.

Bunlardan bir bölümü müstensihâye ait olsa bile, sık sık geçen pek çok şekillerin orijinal nüshadan geldiğini sanıyoruz.

Bu gibi karışıklıklar hemen her eserde görülmekle birlikte Behcetü'l-hadâ'ik'ta pek çoktur ve hemen hemen eserin bütün sayfalarına dağılmıştır.

Bizce bu, eserin yeni yeni yazı dili haline gelmeğe başlayan bir bölgede yazılmış olmasından ve henüz yerleşmiş bir imlâ düzeni bulunmadığı için, yazarın, etkisi altında kaldığı doğu Türkçesi yazı dili geleneği ile yerli lehçe özellikleri arasında bocalamasından ileri gelmektedir. Manzum parçalarında doğu Türkçesine daha çok yaklaşılmış olmasının sebebini de, yine yazarın edebiyat kültürü bakımından bu lehçenin etkisi altında olmasıyla açıklamak gerekir sanıyorum.

SONUÇ

Yukarıda, önce, Behcetü'l-hadâ'ik ve onun gibi karışık dil özellikleri gösteren metinler üzerinde ileri sürülen görüşleri inceledik; sonra da, Behcetü'l-hadâ'ik'in dilinde görülen belli başlı karışık özelliklerin neler olduğunu göstermeğe çalıştık. Şimdi de bu görüşlerin ve eserden çıkan malzemenin ışığında Behcetü'l-hadâ'ik'in yazıldığı bölge, devir ve dilindeki karışıklığın sebepleri sorunlarını bir sonuca bağlamağa çalışacağız.

1. Behcetü'l-hadâ'ik, eski Türk yazı dilinin etkisi altında gelişerek bir yazı dili haline gelmeğe başlayan Oğuz lehçesinin ilk verilerindedir.

2. Eserdeki dil karışıklığını etnik yapı ile değil de yazı dilinin etkisi ve buna kendiliğinden yerli özelliklerin karışmağa başlaması şeklinde açıklamak doğru olacaktır.

3. Behcetü'l-hadâ'ik gibi hem eski Osmanlıca ve hem de doğu Türkçesi özellikleri gösteren başka metinlerin de bulunması ve XV. yüzyıldan başlayarak istinsah edilen eserlerde "olğa-bolğa" dili şeklinde adlandırılan bu metinlerin dillerinin tamamıyla o devrin dil özelliklerine uydurulması, bu yazı dili ile bölgesel özellikler arasındaki mücadelenin XV. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir. Daha XIII. yüzyılda eserler veren Selçuklu devri yazarlarının bu yapma dili bir yana bıraktıkları görülmektedir. Eski kültürden ve bu kültürün dilinden uzaklaşmak için yeterli zaman geçmediği için istinsah edilen eski eserlerde bu durum daha bir süre devam etmiştir. Bu arada da

doğu Türkçesi ile yazılmış birçok eserler Anadolu'ya geldiği ve burada okunduğu için, XIII. yüzyıldan önceki devirlerden kalmış olan bu metinler, doğu Türkçesi örnekleriyle bir tutularak dillerinin yenileştirilmesi yoluna gidilmiştir.

4. Bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, Behcetü'l-Ħadā'ik'in yazıldığı bölgenin Anadolu, yazılış tarihinin de XII. yüzyıl sonları ya da XIII. yüzyıl başı olması gerçeğe en yakın ihtimaldir.